

SİVAS'TA BİR KERPIÇ CAMİ; SARIZADE MEHMET PAŞA CAMİ RESTİTÜSYON DENEMESİ

Didem BOYACIOĞLU*

Geliş: 28.12.2011 Kabul: 21.06.2012 (Araştırma Makalesi)

ÖZET

Bu çalışma, esas olarak Sivas Sarızade Mehmet Paşa Cami'ni ele almakla beraber, aynı zamanda, Anadolu'daki kerpiç camilerle ilgili bilgi birikimimize katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Sarızade Mehmet Paşa Cami, Sivas'taki geleneksel ahşap dikmeli kerpiç camilerden biridir. Bazı müdahalelere rağmen, yapının cepheleri ve plan şeması oldukça iyi korunmuştur. Bu makalede, yapıdan elde edilen bilgiler ve dönem örnekleriyle karşılaştırmalar ışığında yapılan restitüsyon araştırması ile Sivas'taki kerpiç camilerin mimari özelliklerinin değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivas, kerpiç camiler, Sarızade Mehmet Paşa Cami

AN ADOBE MOSQUE IN SIVAS; AN ATTEMPT FOR THE RESTITUTION OF SARIZADE MEHMET PASA MOSQUE

ABSTRACT

The aim of this paper is to contribute to our understanding of adobe mosques in Anatolia by focusing on Sivas Sarızade Mehmet Pasa Mosque as a case study. Sarızade Mehmet Pasa Mosque is one of the examples of traditional timber columned adobe mosques in Sivas. Despite some interventions, the building has a relatively well-kept facade and planimetric layout. Through the integration of information extracted from a close reading of the building itself and a comparison of the similar examples, the paper attempts to analyze the architectural features of the adobe mosques of Sivas.

Keywords: Sivas, adobe mosques, Sarızade Mehmet Pasa Mosque

---

* Didem Boyacıoğlu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, 34840 İstanbul, TÜRKİYE, didemboyacioglu@gmail.com

1. GİRİŞ

Sivas üzerine yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu Selçuklu ya da Beylikler dönemine ait anıtsal yapılar üzerine odaklanmış, Osmanlı dönemine ait yapılar nispeten az çalışılmıştır. 17. yüzyıldan sonra inşa edilen camiler, sadece Sivas'ta değil, tüm Anadolu'da, düşük maliyetlerinden ötürü genellikle kerpiç ve ahşaptan yapılmış olup, 16. yüzyıldakilere kıyasla oldukça küçük ölçekli ve mütevazı yapılarıdır. 18. yüzyıla tarihlenen Sarızade Mehmet Paşa Cami de, özellikle Sivas il merkezi ve ilçelerinde sıkça görülen ahşap direkli kerpiç camilerden biridir.

Bu makale, Sarızade Mehmet Paşa Cami ile ilgili bir restitüsyon denemesi olup, Sivas'taki kerpiç camilerin mimari özelliklerine ilişkin yapılan çalışmalara bir katkı sağlayabilmeyi amaçlamaktadır.

2. CAMİNİN KONUMU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Sarızade Mehmet Paşa Cami, Sivas il merkezinde, Behram Caddesi 9. ve 10. sokakların keşiştiği köşe üzerinde yer alan 69 ada, 3 parselde inşa edilmiştir. Cami ile ilgili ulaşılabilen kaynaklar sınırlıdır. Mülkiyeti, H.1182/ M.1768 yılında vakfiyesi düzenlenen Sarızade Mehmet Paşa Vakfı'na aittir (Uzunçarşılı, Ergüder ve Toparlı, 1992).

Sarızade Mehmet Paşa, Sivaslı Hacı Osman Ağa adında birinin oğludur. Sivas alaybeyi iken yaptığı hizmetlerden dolayı, H.1176/ M.1762 yılında beylerbeyliğine getirilmiş, daha sonra vezir olarak Trabzon, Van, Kars valiliklerinde bulunmuş ve Sivas valiliğiyle Bender muhafızı tayin edilmiştir. H. 1182/M.1768 yılında İçel sancağı valisi iken ölmüştür (Uzunçarşılı, Ergüder ve Toparlı, 1992).

Sivas'ta 17. yüzyıl sonrası inşa edilen camiler büyüklük bakımından 16. yüzyıldakilerle boy ölçüşmeyecek kadar küçüktür. Ancak, banilerinin daha önceki dönemlerde olduğu gibi Sivas valileri ve ileri gelen aileler olduğu görülmektedir. Nitekim Sivas Valisi Sarızade Mehmet Paşa'nın Çavuşbaşı Mahallesi'nde inşa ettirdiği ve kendi ismiyle anılan cami de bunlardan birisidir (Demirel, 2000).

Caminin tek şerefeli taş minaresi üzerinde sülüs harflerle yazılmış üç satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe aşağıdaki gibidir:

'Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat es-seyyid el-Hac Ahmed tayyeballahu serahu ve ce'ale'l-cennete mesvahu' sene 1217 (Denizli, 1995).

Günümüz Türkçesiyle;

'Hayırlar ve güzel işler sahibi Seyyid Hacı Ahmed .....Allah mekanını cennet eyleye'

Miladi 1802 yılına tarihlenen bu kitabenin üzerinde inşa veya tamir kitabesi olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kitabede yazan Seyyid Hacı Ahmed'in ise kim olduğu bilinmemektedir. Hikmet Denizli 'Sivas Tarihi ve Anıtları' adlı

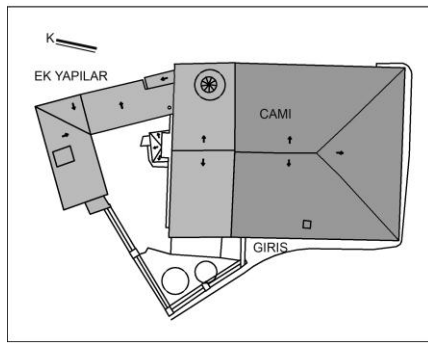
kitabında, bunu, caminin inşa kitabesi olarak yorumlamıştır (Denizli, 1995). Ancak, 1768 yılında vakfiyesi düzenlenen caminin, vakfiyesiyle aynı tarihlerde inşa edilmiş olduğunu düşünmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu durumda, adı geçen kitabe minareye ait olup, minarenin 1802 yılında camiye eklendiğini gösteren bir inşa kitabesi olmalıdır.

Caminin geçirmiş olduğu onarımlara ilişkin ulaşılabilen tek belge, Y. Erol arşivinde bulunan ve 1912–1927 tarihleri arasında tarihlendirilmiş bir belgedir. Buna göre, cami, H.1216/M.1904 tarihinde yenilenmiştir (Ünsal, 2006). Ancak, bu müdahalenin kapsamı ve türü ile ilgili bir kayıt bulunmadığı anlaşılmaktadır. Caminin yakın tarihte geçirmiş olduğu değişiklikler ve onarımlarla ilgili bilgiler ise Sarızade Mehmet Paşa Cami Koruma ve Geliştirme Derneği Başkanı 74 yaşındaki İsmail Okutansoy ile yapılan kişisel görüşmeler sonucunda elde edilmiştir.

Sarızade Mehmet Paşa Cami, Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 30.05.2006 tarihinde korunması gerekli taşınmaz eser olarak tescillenmiştir. Yapı, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 2008 yılında yaptığı restorasyonla yenilenmiştir. Makaleye konu olan çalışma restorasyon öncesi yapılan incelemelere dayanmaktadır.

3. MEKÂN ÖZELLİKLERİ

Cami, kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Düzgün olmayan formdaki cami avlusuna, caminin batı köşesinde yer alan demir bir kapıdan girilmektedir (Şekil 1). İki yandan taş örgülü bir duvarla çevrili olan avlu, kuzeybatı yönünde tuvaletlerin yer aldığı tek katlı bir yapı, kuzeydoğu yönünde ise alt katı abdesthane ve kömürlük, üst katı tabutluk olarak kullanılan iki katlı bir yapı ile kuşatılmıştır. Bunlar, gerek plansız yapıları, gerek malzeme kullanımı açısından oldukça niteliksiz eklerdir.

Şekil 1. Vaziyet Planı
(D. Boyacıoğlu, 2007)

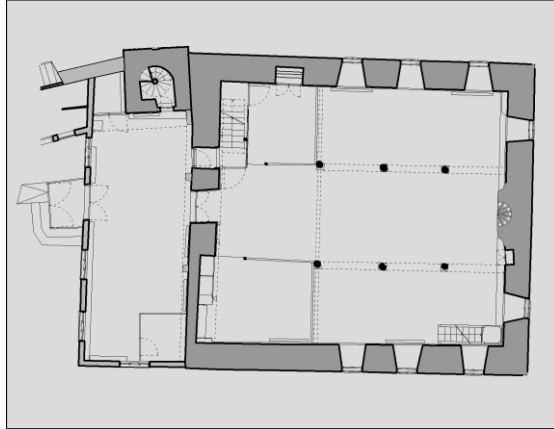

Şekil 2. Caminin Güney Köşesi
(D. Boyacıoğlu, 2007)

İbadet mekânının üzeri, üç yöne meyilli kırma çatı ile örtülmüştür. Cepheleri ise kerpiç yığma sistemde inşa edilmiş olup, üzeri sıvalı ve boyalıdır. Belli kotlarda yerleştirilmiş silmelerin cephede yataylığı vurgulayan bir etkisi vardır. Köşeler ahşap elemanlarla vurgulanmıştır (Şekil 2).

Caminin kuzey köşesine bitişik olarak inşa edilmiş tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır (Şekil 1). Kesme taştan inşa edilen minare, kare bir kaide üzerinde yükselmekte olup, yuvarlak kemerli giriş kapısı, son cemaat mahalline açılmaktadır (Şekil 3). Minareye ait kitabe, kaidenin kuzeydoğu yüzündeki bir nişin içerisine yerleştirilmiştir (Şekil 4). Kaideden pabuç kısmına düz bir silme ile geçilmektedir. Yukarıya doğru incelen ve ters-düz olarak yan yana sıralanan üçgenlerden oluşan pabuç bölümü yarım daire profilli taş bir bilezikle sonlanmaktadır. Kaidenin güneydoğu yüzüne caminin kerpiç duvarı yavaşmaktadır. Kuzeybatı yüzüne ise son cemaat yerinin üst kısmında yer alan kadınlar bölümüne çıkan merdivenlerin sahanlığı yavaşdırılmıştır. Minarenin silindirik gövdesi son cemaat yerinin üzerini örten ahşap çatıyı delip geçmekte ve şerefenin hemen altında yine taş bir bilezikle sonlanmaktadır (Şekil 4).

Caminin kuzeybatı cephesinde yer alan son cemaat mahalli, betonarme iki katlı bir yapı olup, camiye 1992 yılında yapılan onarımlar sırasında eklenmiştir. Son cemaat mahalline, ahşap bir rüzgârlıktan geçilerek ulaşılmaktadır. Mekânın kuzeydoğu duvarı aynı zamanda minare kaidesidir, güneydoğu duvarı ise caminin özgün beden duvarıdır. Bu duvar üzerinde, mahfile çıkan merdivenlere açılan bir demir kapı ile ahşap çift kanatlı ana giriş kapısı yer almaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Plan
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Şekil 4. Minarenin Kaidesi
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Caminin asıl ibadet mekânının toplam alanı 121m² olup, kareye yakın bir formdadır. İki sıra halinde üçer adet olarak dizilen toplam altı adet direkle mihraba dik üç sahna ayrılmıştır. Mihrap önündeki sahnın diğerlerine göre daha geniş tutulmuştur (Şekil

3,5). Mekânı sınırlayan duvarlar 106 ile 113cm arasında değişen kalınlıklarda olup, yığma kerpiç sistemde inşa edilmiş ve üzerleri sıvanmıştır. Kuzeybatı duvarı boyunca mahfil kısmı yer almaktadır. Mahfilin altına denk gelen bölümün döşemesi kısmen yerden yükseltilerek ana mekândan ayrılması sağlanmıştır (Şekil 3,6). Bu bölümde mahfile çıkışı sağlayan tek kollu ahşap bir merdiven yer almaktadır. Merdivenin etrafı ahşap bir bölme ile kapatılarak ana sahından ayrılmıştır (Şekil 3, 6).

Şekil 5. Ana Sahın
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Şekil 6. Girişe Bakış, Mahfil
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Ana sahının güneydoğu duvarı üzerinde yer alan mihrap, 2006 yılında ahşap ile kaplanmış olup, özgün değildir (Şekil 7). Yarım daire mihrap nişi, duvar yüzeyinden çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilmiş üç dikdörtgen bordür ile çevrelenmiştir. Mihrabın batı tarafında, yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır (Şekil 7). Bugün kitap rafı olarak kullanılmakta olan nişin arka duvar yüzeyine, üzerinde Âyetel-Kürsi yazılı kırık taş parçaları ve mezar taşı parçaları yerleştirilmiştir.

Güneydoğu duvarının batı köşesine bitleştirilmiş olan ahşap minber de yakın zamanda yenilenmiş olup, özgün değildir (Şekil 8).

Şekil 7. Mihrap
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Şekil 8. Minber
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Şekil 9. Pencereler
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Mekânı aydınlatan pencereler yanları ve altları şevli olarak düzenlenmiş, çift ahşap doğramalı dikdörtgen pencerelerdir (Şekil 9). Mekânın kuzeydoğu duvarı üzerinde üç, güneydoğu duvarı üzerinde iki ve güneybatı duvarı üzerinde üç adet olmak üzere toplam 8 adet penceresi bulunmaktadır (Şekil 3).

Üst örtüyü taşıyan ahşap direkler dairesel kesitte olup, kaideleri yoktur. Ancak, alt kısımları kavisli şekilde pahlanarak süslenmiştir (Şekil 10). Ahşap direklerin silindirik gövdeleri dışbükey profilli bir bilezikle son bulmaktadır. Bileziklerden kare kesitli başlıklara geçiş, köşelerin pahlanması ile sağlanmıştır. Bu pahların üst kısmına da, iç ve dış bükey yarım daire profilli ahşaptan ayrı olarak hazırlanmış çitalar çakılarak direklere başlık görünümü verilmeye çalışılmıştır. Ahşap direkler başlıkların üzerinde kare kesitli olarak kirişe kadar devam eder. Buradan da anlaşılacağı üzere, bu direkler, kare kesitli tek parça ahşabın yukarıda anlatıldığı şekillerde yontulması ve pahlanmasıyla biçimlendirilmiş olmalıdır (Şekil 11).

Şekil 10. Ahşap Direk Alt Kısım
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Şekil 11. Ahşap Direk Üst Başlık
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Ana sahnin tavanı, güneydoğu tarafı ibadet bölümünün, kuzeybatı tarafı ise mahfilin tavanı olacak şekilde iki kısımdan oluşmaktadır. İbadet bölümünün ahşap tavanı mihrap duvarına dik doğrultuda uzanan iki ahşap kiriş ile üç bölüme ayrılmıştır. Her bölüm, dikdörtgen bir bordür ile çevrelenmiş, daha sonra yine mihraba dik yönde çakılan ince çıta parçalarıyla eşit şeritlere bölünmüştür (Şekil 12). Son olarak, mihrap önü sahninin tavanında iki, diğerlerinde birer adet olmak üzere, baklava dilimi şeklinde birer süsleme elemanı yerleştirilmiştir.

Ana sahnin ahşap bir merdivenle ulaşılan mahfil, dikdörtgen şeklinde bir mekândır (Şekil 13). Ahşap dikmelerin arasına yerleştirilmiş korkuluklarla ana sahnin ayrılmaktadır. Döşeme kaplaması ve tavanı ahşaptır. Kuzeydoğu ve güneybatı duvarları üzerinde birer adet ahşap doğramalı pencere yer almaktadır. Ana sahnin pencereleri ile benzer biçimde yanları ve altları şevli olarak yapılmış olan bu pencereler boyut olarak daha küçüktür. Mekânın kuzeybatı duvarı üzerinde yer alan bir boşluktan, iki basamak çıkılarak son cemaat mahallinin üst katında bulunan kadınlar bölümüne geçilebilmektedir.

Şekil 12. Orta Sahın Tavan
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Şekil 13. Kadınlar Mahfili
(D. Boyacıoğlu, 2007)

Son cemaat mahallinin ikinci katı da kadınların kullanımına ayrılmıştır. Bu mekâna mahfilden geçilebilmekle birlikte, caddeden doğrudan ulaşılabilmesi için minarenin kuzeydoğu yüzüne paralel bir merdiven inşa edilmiştir. Merdivenin betonarme sahanlığı minarenin pabucuna kuzeybatı yüzünden yaslanmış durumdadır (Şekil 4). Etrafı saca çevrili olan bu sahanlıktan PVC bir kapı ile kadınlar bölümünün antresine, oradan da kadınlar bölümüne geçilir.

Kuzeybatı cephesine sonradan eklenmiş olan iki katlı son cemaat yeri, ibadet mekânının üzerini örten üç yöne meyilli kırma çatı ve avludaki niteliksiz inşaatlar yapıya getirilen en önemli mekânsal müdahalelerdir. Özellikle inşa edilen ek binalar için cemaatin sayısının artması gibi gerekçeler bulunuyor olsa da, yapılmış olan bu müdahaleler yapının bütünlüğünü bozar niteliktedir. İç mekânda ise mahfile çıkan merdivenin etrafı ahşap bölme ile çevrilerek merdivenin ana sahından algılanması ve ulaşılması engellenmiştir.

4. RESTİTÜSYON ARAŞTIRMASI

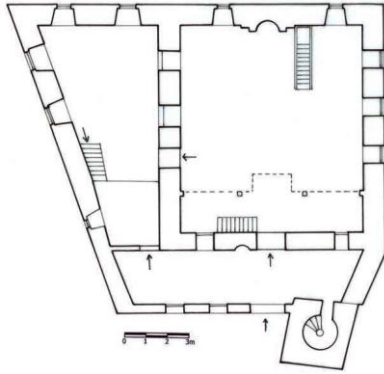
Sarızade Mehmet Paşa Cami'nin restitüsyon araştırması, yapının üzerinde taşıdığı izler ve çeşitli kaynaklardan derlenen bilgilerin yanı sıra, Sarızade Mehmet Paşa Cami Koruma ve Geliştirme Derneği Başkanı 74 yaşındaki İsmail Okutansoy'un verdiği bilgiler ışığında hazırlanmıştır. Bu noktadan hareketle, özgünlüğünü yitirmiş yapı elemanları tek tek ele alınmış ve aynı dönemde yapılmış, benzer plan ve malzeme özellikleri gösteren Sivas camileri ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapılan çalışma, aynı zamanda Sivas'taki kerpiç camilerin mimari özelliklerinin değerlendirilmesine olanak sağlaması açısından da önem taşımaktadır.

Bu kapsamda ele alınacak olan ilk problem son cemaat yeridir. Yapının günümüzde son cemaat mahalli olarak kullanılan mekânı 1992 yılındaki onarımlar sırasında camiye eklenmiş betonarme bir ektir. Yapının özgün halinde son cemaat mahalli olarak kullanılan bir mekânın varlığına ilişkin bir işaret bulunmamaktadır. Gerek Sivas il merkezinde, gerekse Divriği gibi ilçe ve köylerde yapılmış olan ahşap direkli kerpiç camiler içerisinde, az sayıda da olsa, son cemaat yeri olmayan

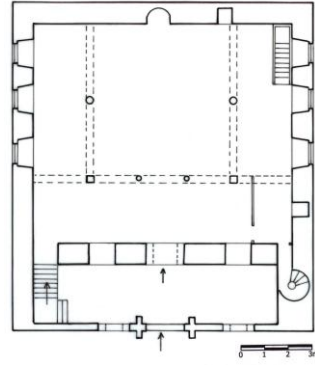

örnekler mevcuttur. Şems Cami ve Tuğut Köyü Cami bunlara örnek olarak gösterilebilir¹.

Bununla birlikte, restitüsyona yol gösterici olması açısından, benzer dönem camileri incelenerek son cemaat yerleri ile ilgili bir tipoloji çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre iki tip çözümden bahsetmek mümkün gibidir. İlk çözümde son cemaat mahallinin doğu ve batı cepheleri ana sahnın uzantısı olan sağır duvarlarla sınırlandırılmıştır. Güllübağ Cami, Zeliha Hatun Cami, Uzunhacıoğlu Cami, Zincirli Cami, Yeşil Cami ve Çatalpınar Cami bu tipe örnek olarak gösterilebilir². Güllübağ ve Zeliha Hatun camileri dışında adı geçen diğer camilerde son cemaat yerinin kuzey cephesi kapalıdır (Şekil 14, 15). Ancak, duvar kalınlığının özgün duvar kalınlıklarına göre oldukça ince oluşu, bu bölümün Güllübağ ve Zeliha Hatun camilerinde olduğu gibi açık olduğuna ve sonradan kapatılmış olabileceğine işaret etmektedir (Şekil 16,17).

Şekil 14. Uzunhacıoğlu Cami Planı
(Ünsal, 2006)

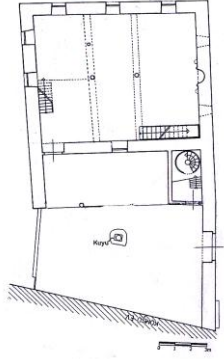

Şekil 15. Yeşil Cami Planı
(Ünsal, 2006)

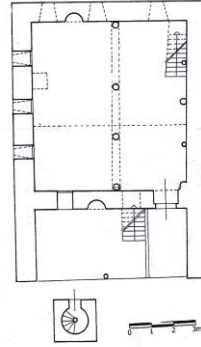
¹ Şems Cami Sivas il merkezinde, 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş ahşap direkli kerpiç bir camidir (Ünsal, 2006). Tuğut köyü Cami, Divriği ilçesine 19 km uzaklıktaki Tuğut köyünde inşa edilmiş, 1749 tarihli kitabesi bulunan ahşap direkli camilerden biridir (Denktaş, 2005).

² Güllübağ Cami, Divriği ilçesinde inşa edilmiş ahşap direkli, kerpiç camilerden olup, 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Zeliha Hatun Cami'nin, Divriği ilçesinde 1764 tarihinden önce inşa edildiği düşünülmektedir (Denktaş, 2005). Uzunhacıoğlu Cami, Sivas il merkezinde 18. yüzyıl sonu veya 19. yüzyıl başında inşa edilmiş ahşap direkli kerpiç camilerden biridir. Zincirli Cami, Sivas il merkezinde inşa edilmiş olup, 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Yeşil Cami, Sivas il merkezinde 19. yüzyılda yapılmış camilerden biridir. Çatalpınar Cami, Sivas il merkezinde, 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kerpiç camilerden biridir (Ünsal 2006).

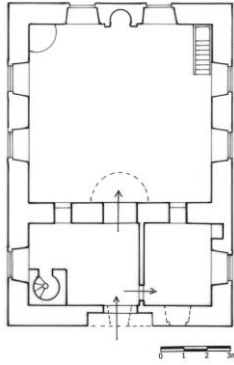

Şekil 16. Güllübağ Cami Planı
(Denktaş, 2005)

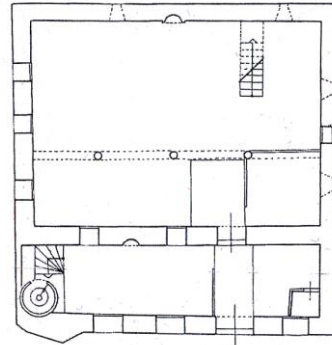

Şekil 17. Zeliha Hatun C. Planı
(Denktaş, 2005)

İkinci çözümde ise, son cemaat mahallinin bütün cepheleri duvarlarla kapatılmıştır. Süleymanağa Cami ve İmaret Cami bu tipin örneklerindedir³ (Şekil 18,19).

Şekil 18. İmaret Cami Planı
(Ünsal, 2006)

Şekil 19. Süleyman Ağa Cami Planı
(Denktaş, 2005)

Sarızade Mehmet Paşa Cami her iki tipolojiye de uymamaktadır. Caminin kuzey köşesinde camiye bitişik olarak inşa edilmiş minare yer aldığından, kuzeydoğu duvarının son cemaat mahallini oluşturmak üzere uzatılmış olması mümkün değildir (Şekil 3). Güneybatı duvarının da benzer bir şekilde uzatılmış olduğuna dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Bu durum, Sarızade Mehmet Paşa Cami'nin son cemaat mahalli olmadığını düşündürmektedir. Son cemaat mahalli olmasa bile, avlu ile caminin döşeme kotları arasındaki fark dikkate alındığında, en azından avludan birkaç basamakla çıkılan yükseltilmiş bir bölüm olması gerektiği görülmektedir. Bu

³ Süleymanağa Cami, Divriği ilçesinde 17. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş kerpiç bir camidir (Denktaş, 2005). İmaret Cami, Sivas il merkezinde bulunan ve 19. yüzyıl sonuna tarihlenen kerpiç bir camidir (Ünsal 2006).

yükseltilmiş döşemenin boyutları ile ilgili kesin bir ipucu olmamakla birlikte, bugünkü son cemaat yerinin izinde olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 20. Sarızade Mehmt Paşa C. Son Cemaat M. Girişin Yanındaki Kapı, Ana Sahın Girişin Yanındaki Girinti ve Mahfilden Kadınlar Bölümüne Geçiş
(D. Boyacıoğlu, 2007)

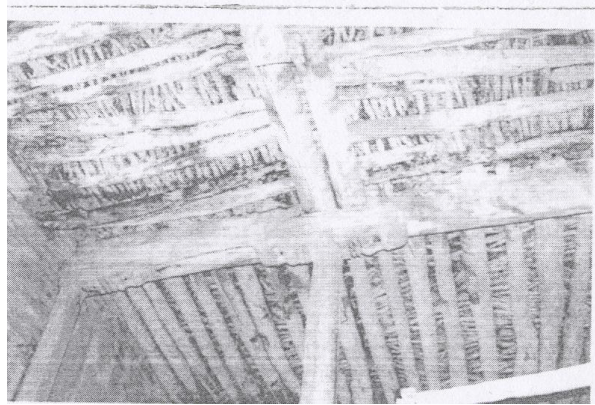

Şekil 21. Uzunhacıoğlu C. Kuzeybatı C. Şekil 22. Yeşil C. Kuzeybatı Cephesi
(Denktaş, 2005)

Son cemaat yeri ile bağlantılı olarak ele alınması gereken bir diğer problem, caminin kuzeybatı cephesidir. Mevcut betonarme son cemaat mahalli kaldırıldığında, caminin kuzeybatı cephesi üzerinde ana sahna giriş kapısından başka mahfile çıkan merdivene ulaşımı sağlayan ikinci bir kapı ile mahfilden kadınlar bölümüne geçişi sağlayan açıklık kalacaktır (Şekil 3, 20). Ana giriş kapısının yanında ikinci bir kapının bulunması bu kapının özgün olmadığını düşündürmektedir. Bu durumda, akla ilk gelen soru, bu kapı boşluğunun, var olan bir pencere boşluğunun büyütülmesi ile elde edilmiş olup olamayacağıdır. Ana sahnın batı köşesinde yer alan girintinin ve mahfilden kadınlar bölümüne açılan iki basamaklı geçidin de özgün olmadığı açıktır. Bu da benzer bir soruyu akıllara getirmektedir. Sivas il merkezinde yer alan dönem camilerinin özgün oldukları düşünülen kuzeybatı cepheleri incelendiğinde, Yeşil Cami, Uzunhacıoğlu Cami, Çatalpınar Cami ve İmaret Cami'nin ana giriş kapısının her iki yanında ve üstünde birer pencere olduğu görülmektedir (Şekil 21, 22). Bu kadar çok tercih edilen bir cephe düzeni olması Sarızade Mehmet Paşa Cami'nde kuzeybatı cephesinin restitüsyonuna dair dile getirilen kuşkuvarı doğrular niteliktedir. Buna göre, çift kanatlı giriş kapısının

sağında ve solunda birer pencere, mahfilin olduğu üst katta ise, giriş kapısının aksında tek bir pencereden oluşan cephe düzeni, Sarızade Mehmet Paşa Cami için de doğru görünmektedir.

Yapının restitüsyonuna dair tartışılması gereken bir diğer konu özgün üst örtüsünün ve döşemesinin ne olduğudur. Sivas'taki kerpiç camiler içerisinde özgün üst örtüsünü koruyan bir cami bulmak çok güçtür. Fakat örneğin Divriği'deki ahşap direkli kerpiç camilerin tamamının özgün halinde düz toprak damlı iken, 1950'li yıllardan sonra yapılan onarımlarda üzerlerinin kırma çatıyla örtülmüş olduğu bilinmektedir (Denktaş, 2005). Divriği Tuğut Köyü Cami bu toprak damlı camilerden günümüze ulaşabilmiş nadir örneklerden biridir (Şekil 23). Çatıyı oluşturan ahşap kirişler, ana kirişlerin atıldığı yöne dik istikamette döşenmiştir. Bu kirişlerin üstüne ahşap latalar konulmuş ve üzerlerine toprak dökülmüştür. Bu uygulama yörede "kallenguçlu tavan" olarak adlandırılmaktadır (Denktaş, 2005). Sivas ilçe ve köylerindeki camilerde bu ahşap kirişlerin görülebildiği örnekler hala mevcutken, özellikle Sivas il merkezinde yer alan camilere bakıldığında, çoğunluğu 19. yüzyılda yapılmış olduğu anlaşılan bezemeli ahşap tavanlar ile kirişlemenin gizlenmiş olduğu tespit edilmektedir.

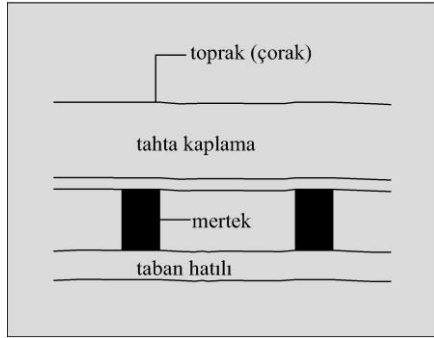

Şekil 23. Tuğut Cami Üst Örtüsü
(Denktaş, 2005)

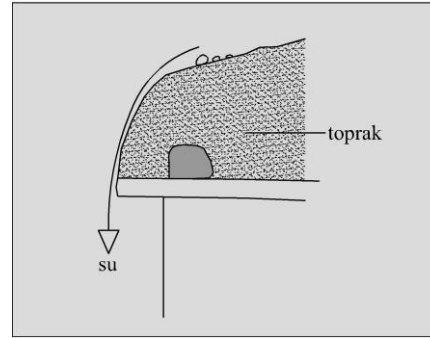
Sarızade Mehmet Paşa Cami Koruma ve Geliştirme Derneği Başkanı İsmail Okutansoy, caminin mevcut kırma çatısı ve ahşap tavanlarının 30-40 yıl önce kendileri tarafından yapılmış olduğunu, ondan önceki üst örtünün toprak olduğunu ve dairesel kesitli ahşap kirişlerin altına tahtalar çakarak bugünkü tavanları yaptıklarını anlatmıştır. Çocukluğunda toprak zemin⁴ üzerinde namaz kıldıklarını anlatan İsmail Bey'in verdiği bilgiler, Sivas'taki kerpiç camilerin özgün üst örtülerine dair literatürden edinilen bilgilerle paralellik göstermektedir.

⁴ Anadolu'da genellikle tek katlı kerpiç yapılarda döşeme doğrudan zemindir. Yer kaplaması 7-10cm iyice sıkıştırılmış samanlı sıvadır (Çelebi, 1979).

Bu noktada, ahşap kirişlemeli tavanların ve toprak damlı çatıların Anadolu’da nasıl uygulandığı araştırılmıştır. Buna göre, ahşap dikmelere oturan ana kirişlere dik istikamette yerleştirilmiş tali kirişler üst örtüyü taşımaktadır. Orta Anadolu’da yuvarlak kesitli kullanılan ağaçların çapları 15-25cm’dir. Kirişlerin aralıkları 30-60cm arasında değişmektedir. Kirişler duvar son hatılının (taban hatılı) üzerine oturlur. Kirişlerin arasındaki boşluğu kapatmak ve serilip sıkıştırılacak toprağı tutmak için kiriş üstünde bir döşeme oluşturulur. Bu döşeme, ağaç dallarıyla, saz demetleriyle veya tahta kaplanarak yapılır (Şekil 24) (Çelebi, 1979). Sarızade Mehmet Paşa Cami’nin ahşap kaplamalı tavanlarının altında da bu türlü bir konstrüksiyon olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 24. Ahşap Kirişli Tavan
(Çelebi, 1979)

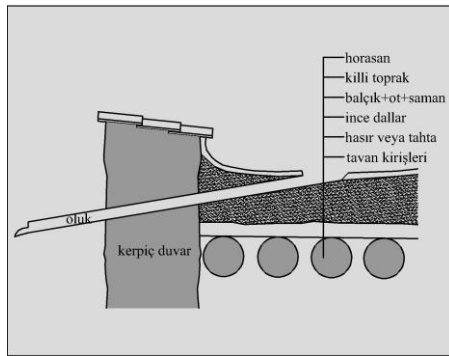

Şekil 25. Toprak Dam
(Çelebi, 1979)

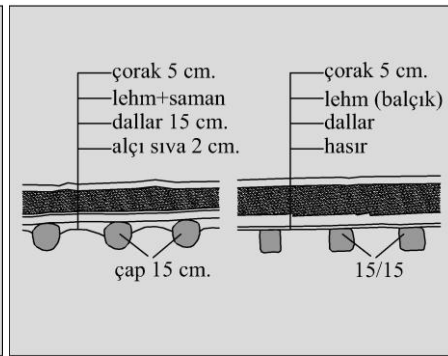
Orta Anadolu’daki kerpiç yapı örneklerinde üst örtü genellikle toprak damdır. Tahta, hasır ve benzeri elemanlarla oluşturulan döşemenin üzerine ince dallar yerleştirilip, içine saman ve benzeri maddeler katılmış olan toprak, tabaka tabaka dökülerek 15cm kalınlığa kadar sıkıştırılmaktadır. Son kat, suyu emmeyen bir tabaka olması için, bazı yörelerde Horasan şapı, bazı bölgelerde ise çorak adını verdikleri tuz katılmış ince killi bir topraktır (Şekil 24, 26, 27) (Kömürcüoğlu, 1962). Bu uygulamada her yağış ve kardan sonra loğ taşı ile silindirlemeye gerek kalmamaktadır. Yılda bir iki kere silindirlemek yeterlidir. Yılda bir kez de çorak denilen ve üst tabakayı oluşturan kil sıva onarılır, yenilenir (Çelebi, 1979). Bu son tabaka suyu istenilen yöne akıtacak şekilde meyillidir. Meyil çok defa yağmur sularını içerde toplayacak şekilde tertiplenir. Toplanan su bir veya birkaç çörtnele dışarı akıtılır. Duvar içinde kalan ve saçaksız, düz olarak biten damlar bu şekilde yapılır. (Şekil 26). Eğer saçak varsa, yağmur ve kar suları saçaklardan dışarı atılmak suretiyle uzaklaştırılır (Şekil 25) (Kömürcüoğlu, 1962).

Dolayısıyla, Sarızade Mehmet Paşa Cami’nde toprak örtünün kenar bitişlerinin nasıl yapıldığı, saçak olup olmadığı cevaplanması gereken bir başka sorudur. Doğrudan toprak örtünün şevlendirilmesiyle saçak oluşturulabileceği gibi kirişlemeler üzerine yapılan döşeme biçimi dışta devam ettirilerek de saçak elde edilebilir (Şekil 25) veya parapet duvarı oluşturulur (çelen) ve sular çeşitli yüzeylere verilen akıntılarla

toplanarak çörtten denilen taş, ahşap ve benzeri gereçlerle yapılan oluklar ile dışarı atılır (Şekil 26) (Çelebi, 1979). Sarızade Mehmet Paşa Cami'nde kerpiç beden duvarlarının parapet oluşturacak şekilde bir miktar daha yüksek olduğu ve suyun çörtlenlerle dışarı atıldığı düşünülmektedir. Çatı saçağının kaplama tahtalarının arkasında beden duvarlarının bir miktar daha devam ettiği görülmektedir. Mevcut kırma çatının mertekleri bu duvar üzerine oturtulmuş olmalıdır. Elbette ki, bu öngörülerin ancak çatı kaldırıldıktan sonra kesinlik kazanabileceği unutulmamalıdır.

Şekil 26. Toprak Dam
(Çelebi, 1979)

Şekil 27. Toprak Dam
(Çelebi, 1979)

Caminin restitüsyon araştırmasında ele alınan bir diğer konu mahfile çıkışı sağlayan merdivenlerdir. Bu merdivenin etrafını çeviren ahşap bölmenin sonradan yapılmış olduğu açıktır. Büyük bir ihtimalle son cemaat yerinden mahfil merdivenlerine ulaşmak amacıyla açılan kapı ile aynı dönemde yapılmıştır.

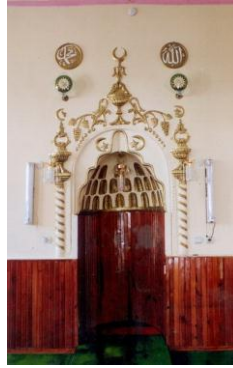
Mihrap ve minber, yapı elemanı ölçeğinde incelenmesi gereken bir diğer başlıktır. Sarızade Mehmet Paşa Cami'nin ahşap kaplı olan mihrabı 2006 yılında yenilenmiş olup, yapının özgün mihrabına dair somut hiçbir veriye rastlanamamıştır (Şekil 7). Ahşap kaplama kaldırıldığında ise özgün mihraba ait izlerin bulunması beklenmemektedir. Çünkü daha öncesinde fayans kaplanmış olduğu öğrenilmiştir. Mihrap o zamana kadar özgün halini koruyabilmişse bile bu işlem sırasında tamamen tahrip edilmiş olmalıdır. İsmail Okutansoy'un "üzerinde yumurta şeklinde bir şeyler vardı ama çok süslü değildi" diye tarif ettiği mihrabın ise yapının daha önce geçirdiği bilinen onarımların mahiyeti bilinmediğinden, özgün olup olmadığı kesin değildir. Yine de, bu konuda daha sonra yapılacak araştırmalara ışık tutması amacıyla, İsmail Bey'in tarif ettiği mihrabın özgün olduğu varsayımına dayanarak, Sivas'taki dönem camilerinin mihraplarıyla bir karşılaştırma yapılacak ve bir restitüsyon önerisi sunulacaktır.

İncelenen camiler içerisinde özgün mihrabı günümüze ulaşabilmiş olan camiler Örtmeli Cami, Yiğitler Cami, Yeşil Cami, Hacı Mehmet Ağa Cami, Pulur Cami,

Hoca İmam Cami ve İmaret Cami'dir⁵ (Şekil 28, 29, 30). Bu mihrapların hepsi alçıdan kalıplama tekniği kullanılarak yapılmış olup, Örtmeli Cami dışındakilerin 19. yüzyıl üslup özellikleri gösteren süsleme kompozisyonları oldukça zengindir. İsmail Okutansoy'un yumurta şeklinde diye yaptığı tarif mukarnası çağrıştırmaktadır. İncelenen örnekler içerisinde yalnızca Yeşil Cami mihrap kavsarasında stilize edilmiş dört sıra mukarnas kullanılmıştır (Şekil 29). Sarızade Mehmet Paşa Cami mihrap kavsarası da benzer bir şekilde stilize edilmiş mukarnas dizileri ile zenginleştirilmiş olabilir. Ancak, Yeşil Cami'de veya diğer örneklerde görülen ağır bitkisel kompozisyonun yerine Örtmeli Cami'de olduğu gibi sade bir düzenleme tercih edildiği İsmail Bey'in tariflerinden anlaşılmaktadır (Şekil 30). Bununla birlikte, gerek önceki fayans kaplı halinde, gerekse günümüzdeki ahşap kaplı görünümünde mihrap nişinin dikdörtgen bordür içine alındığı görülmektedir. Bu da, özgün halinde Yiğitler Cami mihrabında olduğu gibi mihrabı üç yönden kuşatan bordürler olabileceğini akla getirmektedir (Şekil 28). Yiğitler Cami de dahil olmak üzere incelenen tüm örneklerde mihrap nişinin her iki yanına yerleştirilmiş birer adet sütunce bulunmaktadır. Kimisi düz, kimisi burmalı olan bu sütuncelerden Sarızade Mehmet Paşa Cami'nin mihrabında da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 28. Yiğitler C.
(Ünsal, 2006)

Şekil 29. Yeşil Cami
(Ünsal, 2006)

Şekil 30. Örtmeli Cami
(Ünsal, 2006)

Mihrabın yan tarafındaki nişin ise özgün olduğu düşünülmektedir. Nişin iç kısmındaki duvar yüzeyinde yer alan ve üzerinde Âyetel-Kürsi yazılı olan taş parçaları, binayı koruyacakları gibi bir inançla yerleştirilmiş olmalıdır. Mihrap yanında niş uygulamasına, incelenen Sivas camileri içerisinde bir tek Yeşil Cami'de rastlanmıştır.

⁵ Örtmeli Cami, Sivas il merkezinde yapılmış olup 1836 yılından öncesine tarihlenmektedir. Pulur Cami'nin inşa tarihi 1844 olarak belirlenmiştir. Yiğitler Cami, Sivas il merkezinde yer alan ve 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen camilerden biridir. Yine Sivas il merkezinde inşa edilmiş Hoca İmam Cami'nin 1816 yılından önce yapılmış olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Ancak bu tarihte büyük bir onarım geçirmiştir. Hacı Mehmet Ağa Cami ise 19. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir (Ünsal, 2006).

Şekil 31. Yeşil Cami
(Ünsal, 2006)

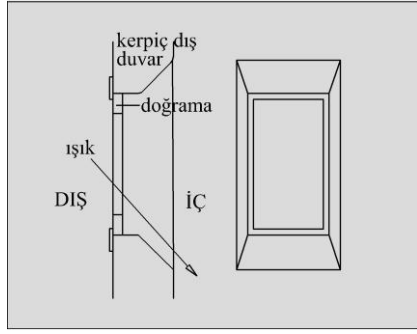

Şekil 32. İmaret Cami
(Ünsal, 2006)

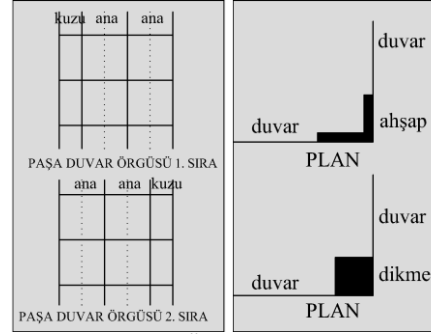
Sarızade Mehmet Paşa Camii'nin minberi de yakın zamanda yenilenmiş olup, özgün minberle ilgili hiçbir bilgiye ulaşılammıştır. İncelenen dönem camilerinin bazılarında minber asma balkon şeklinde düzenlenmiştir. Bunun dışında ahşaptan çakma ve kafes oyma tekniğiyle yapılmış ve özgün olduğu düşünülen iki örneğe rastlanmıştır. Bunlar Yeşil Cami ve İmaret Cami minberleridir (Şekil 31, 32). Bu örnekler içerisinde, 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen İmaret Cami'nin ahşap minberinde yoğun bir bezeme programı uygulandığı görülmektedir. Yeşil Camii'nin minberi ise nispeten sade tutulmuştur (Şekil 31). Çakma tekniğiyle yapılan ahşap minberin yan aynalıkları, güneyden kuzeye doğru küçülen dikdörtgen panolar halinde bölümlenmiştir. Pano yüzeylerine ahşaptan ayrı olarak hazırlanmış baklava dilimi biçimindeki parçalar çakılmıştır. Minberin geçit veren köşk kısmının altındaki kapısı dikdörtgen formunda açılmıştır. Silindirik formdaki ahşaptan ayrı olarak hazırlanan korkuluk kısmının parmaklıkları, köşk kısmının doğu ve batı yüzünün alt kısmını da dolaşmaktadır. Minberin köşk kısmının üst bölümündeki açıklıklar dilimli yuvarlak kemer biçiminde bitirilmiştir. Minberin köşk kısmının ahşap tavanı düz olarak bırakılmış olup, köşelerine birer adet ahşaptan âlem yerleştirilmiştir. Sarızaade Mehmet Paşa Camii'nin minberinin de bu şekilde yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Doğramaları değişmiş olmakla birlikte, yanları ve altları içe doğru şevli olarak yapılmış olan pencere açıklıkları özgündür (Şekil 33). Kerpiç yapılarda pencerelerden daha çok ışık almak amacıyla içe doğru genişlemeler yapılmaktadır. O kısımdaki kerpiçlerin içe meyilli kesilmesi ve sıvanması ile oluşturulan bu genişleme, büyük açıklıklı pencere yapmaktan daha olumludur (Çelebi, 1979). Benzer örnekleri hem Sivas merkez, hem ilçe ve köylerde yer alan camilerde sıkça görmek mümkündür.

Şekil 33. Kerpiç Yapı Pencere
(Çelebi, 1979)

Şekil 34. Duvar Örgüsü ve Köşe Detayı
(Çelebi, 1979)

Sarızade Mehmet Paşa Camii'nin kerpiç beden duvarlarının kalınlıkları 106 ile 113cm arasında değişen ölçülerdedir. Kuzeydoğu cephesinin kuzey ucuna doğru, duvar yüzeyinde yapılan küçük çaplı bir sondajdan anlaşıldığı üzere, kerpiç üzerine 5cm çimento sıva, 7cm kireç sıva yapılmıştır. Üst üste yapılan sıvalarla duvar kalınlığının bir miktar şiştiği görülmektedir. Kerpiç beden duvarları, masif kerpiç yapı sisteminde kerpiç bloklar ile örülerek oluşturulmuş olmalıdır. Duvar kalınlığına bakılarak bu duvar örgüsünün paşa duvarı diye adlandırılan şekilde, kerpiç bloklardan iki ana ve bir kuzunun yan yana gelmesiyle oluşturulduğu söylenebilir (Şekil 34).

Dış cephede yer alan silmelerin ve köşelerdeki ahşap elemanların araştırılması bir diğer maddeyi oluşturmaktadır. Ahşap silmelerin, kerpiç duvarı belli kotlarda berkitmeye yarayan ahşap hatılların hizasına denk düştüğü düşünülmektedir. Kerpiç yapı duvarları belirli düzeylerde oluşturulan yatay hatıllar ile desteklenirler. Duvarın iki yüzüne konulan 5x10 ve 8x8 cm ve benzeri boyutlardaki hatıllar yaklaşık 2 metrede bir ve köşelerde birbirlerine bağlanırlar. Subasman düzeyinde ahşap hatıl sonrası kerpiç duvar uygulamasına da sıkça rastlanmaktadır (Çelebi, 1979). Bu durumda, Sarızade Mehmet Paşa Cami cephelerinde yer alan ahşap silmelerden en alt kottaki silme, taş temelin subasman düzeyindeki hatıla denk düşüyor olabilir. Köşelerdeki ahşap elemanlar ise bu noktalarda dikmeler olabileceğine işaret etmektedir. Dikme ağaç yardımıyla duvar köşesi uygulaması Anadolu'da sık rastlanan bir uygulamadır (Şekil 34).

5. DEĞERLENDİRME

Sarızade Mehmet Paşa Cami gerek plan şeması, gerekse yapım sistemi açısından özgünlüğünü büyük ölçüde koruyabilmiş bir yapıdır. Restitüsyona dair yapılan araştırma, zaman içinde değişikliğe uğramış olduğu düşünülen kısımları büyük ölçüde aydınlatabilmiştir. Buna göre, özgün yapının son cemaat mahallinin olmadığı, kuzeydoğu cephesinin kapının iki yanında ve üstünde birer pencere olacak şekilde bir cephe düzeni olduğu ve üst örtüsünün ise parapet duvarlı, düz toprak dam

olduğu düşünülmüştür. Mukarnashlı sade bir mihrap ve çakma tekniğiyle yapılan sade bir minber önerilmiştir.

Sonuç olarak, Sarızade Mehmet Paşa Cami üzerine yapılan bu çalışma, yapı ile ilgili detaylı bilgi elde edilmesinin yanı sıra Sivas'taki kerpiç camilerin plan tipleri, malzeme ve yapım sistemleri üzerine bir tartışmaya da olanak sağlamıştır.

KAYNAKLAR

Çelebi, R., (1979), Kerpiç Yapım Yöntemleri ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, Doçentlik Tezi, İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, İstanbul.

Demirel, Ö., (2000), Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Denizli, H., (1995), Sivas Tarihi ve Anıtları, Sivas, Özbelsan A.Ş.

Denktaş, M., (2005), Divriği'deki Osmanlı Camileri, Kayseri, Laçın Yayınları.

Kömürcüoğlu, E.A., (1962), Yapı Malzemesi Olarak Kerpiç ve Kerpiç İnşaat, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.

Sarızade Mehmet Paşa Cami Koruma ve Geliştirme Derneği Başkanı İsmail Okutansoy ile şahsi görüşme, (2007).

Uzunçarşılı, İ.H., Ergüder, R.N., Toparlı R., (1992), Sivas Şehri, Erzurum, R. Toparlı.

Ünsal, M., (2006), Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.